

Стоянов Ф.

Використання російською владою військового потенціалу українського козацтва Лівобережної України у першій третині XIX ст.

В статті на основі опублікованих документів розглянуто використання російською владою військового потенціалу українського козацтва Лівобережної України в першій третині XIX ст., з'ясовано, що це відбувалося через формування і службу "Малоросійських кінно-козацьких полків", доведено, що створення їх стало можливим внаслідок співпадіння інтересів влади і самих козаків; показано, що полки брали участь у військових кампаніях 1812-1813 рр., 1831-1832 рр.

Stoyanov F.

The use of the military potential of the Left-bank Ukrainian Cossacks by the Russian government during first thirty years of the XIX-th century.

The article deals with the use of the military potential of the Left-bank Ukrainian Cossacks by the Russian government during first thirty years of the XIX-th century; the conclusions are based on the published documents. It is clear that it was done by means of establishing of "Malorossia Cossack Cavalry Regiments"; it was proved that the establishment of such regiments became possible as a result of concurrence of interests of the government and the Cossacks themselves; these regiments took part in the military campaigns of 1812-1813 and 1831-1832.

Війни першого десятиліття XIX ст., в яких брала участь Російська імперія потребували численних військових контингентів. В зв'язку з цим у 1812 р. військове керівництво вирішило "скористатися відомою схильністю малоросійського народу до військової справи і відродити в ньому ще не згаслі військові традиції" [4, с. 1] і організувати з козацького населення Київського генерал-губернаторства (Київська, Волинська і Кам'янець-Подільська губернії) кінне військо на правах ополчення. Під час набору до козацького війська передбачалося надання значних пільг: один козак зараховувався за двох рекрутів під час наступного набору [8, с. 7-10]. Так було сформовано чотири Українські кінно-козацькі полки. Вони суттєво відрізнялися від іррегулярних п'ятисотенних донських полків як за штатом (1200 козаків у восьми ескадронах), так і характером служби, що наближало їх до регулярних полків легкої кавалерії [5, с. 28-31].

Швидкість формування козацьких полків в Київському генерал-губернаторстві, їх чудовий стан, ентузіазм населення, викликаний їх створенням, підштовхнули російське військово командування спробувати повторити експеримент, тепер вже на

території колишньої Гетьманщини, а саме Малоросійському генерал-губернаторстві (Полтавська і Чернігівська губернії), де проживало в 1812 р., за даними І. Ф Павловського, 454 983 особи козацького походження [4, с. 4-8.]. З початком Вітчизняної війни 1812 р. малоросійський генерал-губернатор Я. І. Лобанов-Ростовський оголосив проект створення Малоросійського козацького війська разом зі значними пільгами і привілеями козацтву. Генерал-губернатор, вирішив пообіцяти козакам відновити їх колишнє становище, сподіваючись на підтримку Олександра І [2, с. 119-120]. Обіцянки з боку впливової посадової особи підбадьорили і надихнули до вступу козаків у новостворене військо. Однак у Петербурзі вирішили, що Я. І. Лобанов-Ростовський перевищив свої повноваження через, що Кабінет Міністрів збирався скасувати проект і усунути його з посади. Однак в умовах війни і надзвичайного стану уряд не наважився на такий крок, побоюючись хвилювань серед козаків, тому було ухвалено рішення зберегти чинність проекту лише на період війни [9, с. 99]. В наслідок цього в Полтавській і Чернігівській губерніях не лише сформували 15 іррегулярних козацьких полків, але й розпочали створення земського ополчення, не дивлячись на те, ці губернії не були включені до переліку адміністративних одиниць, де формували ополчення. “Малоросійські кінно-козацькі полки” – таку офіційну назву отримали новоутворенні полки. Їх загальна чисельність складала 18000 вершників, які озброювались, обмундировувались і утримувались за власний рахунок. Козацькі та ополченські полки, які не були відправленні до регулярної армії, відмінно проявили себе в кампанії 1812 р.. Вони сформували разом з місцевим населенням багатокілометровий охоронний кордон, що не дозволяв проникненню на територію Київської і Чернігівської губернії французьких і союзних їм польських збройних загонів [7, с. 141],

цим звільняли значні сили регулярних військ. Частина козацьких полків увійшли до діючої армії і відзначилася в боях під Малоярославцем і Красним, в інших численних сутичках з ворогом. В 1813 р. козаки і ополченці були зараховані до резервної армії, діяли на території Польщі, брали участь в облогах фортець Замостя, Модліна, Торна [3, с. 423-451].

Після завершення війни козацькі полки мали розпустити і переселити в повному складі на Кавказ, але це нашттовхнулося на значний спротив козаків, і у переселенні взяла участь лише незначна частина формально на добровільній основі [1, с. 83].

Враховуючи значні витрати козацьких господарств Полтавської та Чернігівської губерній під час війни, уряд зменшив їм податки. Цьому вони були зобов'язані малоросійському генерал-губернатору князю М. Г. Репніну. Довірена людина імператора Олександра І, герой наполеонівських воєн, прекрасний організатор, мудрий державний діяч і реформатор Репнін, після призначення в 1816 р. на посаду малоросійського генерал-губернатора, став палким захисником інтересів козацтва. Він розумів, що запорукою процвітання і стабільності у ввіреному йому регіоні є збереження традиційного укладу життя і господарства провідної верстви місцевого населення ? козацтва.

М. Г. Репніну довелося вступити в гостру полеміку з міністром фінансів Російської імперії Д. О. Гур'євим, який не знаходив місця українському козацтву в політичній і соціальній структурі Росії. Д. О. Гур'євим було поставлено під сумнів право козаків на володіння землею та пільги на несплату податків, що не дозволяли перевести їх до стану державних селян. В 1821 р. Репнін опротестував правомірність заборони міністром фінансів права козаків продавати свої спадкові землі, вбачаючи в цьому порушення їх природних прав [6, с. 83-84]

Для обґрунтування своєї позиції князь М. Г. Репнін звернувся до історії виникнення козацтва. За його безпосередньою участю була підготовлена для центрального уряду “Коротка записка про малоросійських козаків”, опублікована в “Читаннях Товариства історії і старожитностей російських” при Московському університеті. За переконанням Репніна, козацтво мало значні заслуги перед Росією, його право на володіння землею було легітимним і підтверджувалося грамотами і законами. Князь підкреслював, що козацький

стан наближався до шляхетського і користувався у багатьох випадках його правами, як у Великому Литовському Князівстві, так і в Речі Посполитій. Однак після того як завоювавши власний край під проводом Богдана Хмельницького козаки “принесли себе в дарунок” царю Олексію Михайловичу, останній грамотами підтвердив їх козацькі права і привілеї [9, с. 127-128].

М. Г. Репнін продовжував традицію використання козацтва як військової сили, вважаючи, що таким чином це регіональне соціальне середовище можна зберегти в інтересах Російської імперії. Під його безпосереднім керівництвом в 1831 р. було оперативно сформовано вісім “Малоросійських кінно-козацьких козацьких полків” для участі у придушенні польського повстання. Ці полки легкої кавалерії увійшли до резервної армії, яка мала прикривати тил діючої армії, охороняти шляхи сполучення та в разі появи повстанців ліквідувати їхні загоны. Спочатку всі вісім козацьких полків були направлені до Мінська у розпорядження головнокомандуючого резервною армією генерала від інфантерії графа П. О Толстого. Згодом, два з них передислоковано на Кавказ, ще два, на прохання міністра фінансів, тримали відомчу варту, інші чотири – в січні 1832 р. були розформовані.

Готовність козаків служити престолу була відзначена імператором Миколою І. Козакам після завершення служби були урочисто надані пільги: скасовувалися недоїмки, зменшився оброчний податок, земля закріплювалася довічно з правом продажу, узаконювалось право торгівлі спиртними напоями, військова служба обмежувалась 15 роками. Генерал-губернатор намагався закріпити цей успіх створивши постійні козацькі військові формування, і, навіть, звернувся до уряду з проектом відродження українського козацтва, детально обґрунтовуючи його корисність для держави. Але Репніна звинуватили у надмірних симпатіях до козаків, службових зловживаннях і звільнили з посади в 1834 р. [9, с. 130-133]. Втративши впливового заступника, незабаром козаки були зрівнянні у правовому і економічному становищі з іншими категоріями “вільних сільських обивателів” [1, с. 84].

Поступове і неухильне обмеження прав породжувало серед представників українського козацтва незадоволення своїм становищем. Перспектива зрівняння в правовому і соціальному відношенні з іншими податними станами створювала в середовищі, як старшини, так і рядового козацтва дух колективного протесту і корпоративної гордості за своє минуле [1, с. 84]. Саме це відчуття спільного козацького походження і станової особливості посилені давніми бойовими традиціями створювали

неабияку небезпеку для російської влади. Щоб не стати об'єктом агресії і одночасно дати вихід хвилі войовничого козацького духу та руйнівної енергії народних низів, російська влада направляла військовий потенціал козацтва в бік своїх зовнішніх ворогів, виступаючи співучасником і керманичем цього процесу.

Таким чином, використання російською владою військового потенціалу українського козацтва Лівобережної України в першій третині XIX ст. проходило через формування і службу “Малоросійських кінно-козацьких полків”. Їх створення стало можливим внаслідок співпадіння інтересів, з одного боку, влади, яка збільшувала військові контингенти й в такий спосіб знімала соціальну напругу в регіоні, з іншого – інтересів самих козаків, адже за військову службу козаки отримували певні привілеї, зменшення податкового тиску тощо. Створені полки брали участь у військових кампаніях 1812-1813 рр., 1831-1832 рр.

Літератури та джерела:

1. Кухарук А. Запорожское наследство. Украинское казачество после ликвидации Запорожской Сечи. // Родина, 2004. ? № 5. – С. 82-84.
2. Мысль императора Александра I об учреждении в Малороссии козацких полков // Киевская старина. ? Т. XXVIII. – К., 1890. – С. 119-120.
3. Народное ополчение в Отечественной войне 1812 года. Сб. документов / Под ред. Л. Б. Бескоровайного. – М.: Изд-во Акад. наук СССР, 1962. – 547с.
4. Павловский И. Ф. Малороссийское казачье ополчение в 1812 г. по архивным данным. ? К., 1906. – 40 с.
5. Переяславський О. Українська збройна сила в Наполеонівських війнах 1812-1814рр. // Табор. – Варшава, 1933. – Ч. 21. – С. 28-37.
6. Письмо Малороссийского военного губернатора, князя Н. Г. Репнина, графу В. П. Кочубею // ЧОИДР. ? 1864. – Кн. 2. – С. 83-84.
7. Стрельський В. И. Участие украинского народа в Отечественной войне 1812 года // Наукові записки КДУ ім. Т. Г. Шевченка. – Т. XI. ? Вип. 2. – К., 1952. (Історичний збірник. ? № 3). – С. 127-147.
8. Український народ у Вітчизняній війні 1812 року. Зб. документів. – К.:Укрполітвидав, 1948. ? 144 с.
9. Шандра В. С. Малоросійське генерал-губернаторство. 1802-1856: функції, структура, архів. – К.: [Держ. Ком. Архівів України]. – 356 с.